

بررسی و نقد سیاست خانواده در ایران

ولایات را به‌دور سیاست گذار خانواده محور

شهلا باقری (نویسنده مسئول)^۲

سیدمجید مطهری‌نژاد^۳

سیدمحمدحسین سادات چاوشیان^۴

چکیده

در جمهوری اسلامی ایران مانند سایر کشورها، سیاست‌ها و قوانینی مربوط به «خانواده» اتخاذ شده و به تصویب رسیده است. در بخشی از این سیاست‌ها عمده توجه دولت به کنترل جمعیت و سیاست‌های مرتبط با وضعیت زنان و کودکان بی‌سرپرست معطوف بوده است و در بخشی دیگر، اصلاح قوانین خانواده جهت افزایش نقش اجتماعی زنان در دستور کار قرار گرفته. در حوزه قانون‌گذاری نیز قوانینی همچون اصلاح قانون حضانت و نگهداری کودکان یا قانون تشکیل دادگاه خانواده، قوانینی نیستند که بتوانند به ایفای نقش مؤثر جهت خانوادگی‌گرایی و خانواده‌محوری بینجامند؛ بلکه قوانین به‌صورت تک‌جانبه به حمایت از یکی از اعضای خانواده مانند زوجه یا فرزندان پرداخته است و نگاه نظام‌وار و نهادی به قانون خانواده وجود ندارد. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش این است که «سیاست‌ها، برنامه‌ها و قوانین مرتبط با خانواده در ایران دارای چه آسیب‌ها و خلأهایی است و چه نسبتی با خانواده‌محوری دارد؟» برای پاسخ به این پرسش، مصاحبه و گفت‌وگو با نخبگان و صاحب‌نظران عرصه خانواده و سیاست‌گذاری، ضروری است. از این‌رو با انجام مصاحبه و سپس به‌کارگیری روش تحلیل مضمون،^۵ داده‌های پژوهش تجزیه و تحلیل می‌شود. یافته‌های تحقیق حاکی از آن بود که در عرصه سیاست‌گذاری خانواده، نوعی آشفتگی نهادی و سازمانی وجود داشته، و دوگانه «نهاد خانواده» و «نهاد بازار»، مطرح است. سیاست‌ها و قوانین مرتبط با خانواده تا کنون نتوانسته به‌صورت نظام‌وار و با عنایت به اصل خانواده‌محوری تمام ساحت‌های مورد نیاز را پوشش دهد؛ بلکه عمدتاً گفتمان توسعه و با رویکرد اقتصادمحور دیده شد و خانواده‌محوری موضوعیت نداشته است؛ اگر هم در جایی حمایت‌هایی وجود داشته، حمایت از یکی از اعضای خانواده است، نه از نهاد خانواده.

واژه‌های کلیدی: خانواده‌محوری، سیاست خانواده، روش‌های تحلیل سیاست، جمهوری اسلامی ایران.

۱. تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۱۴

۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی؛ sbagheri@khu.ac.ir

۳. عضو علمی دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع)؛ majid_motahhari@yahoo.com

۴. دانشجوی دکتری مطالعات زنان دانشگاه ادیان و مذاهب؛ smh.chavoshiyan@gmail.com

5. Thematic analysis.

۱. مقدمه

خلأ ادبیات علمی جهت گسترش نظریه پردازی و خلق ایده‌های نو در زمینه سیاست‌های اجتماعی مرتبط با خانواده، سبب گردیده است همچنان نهاد خانواده کار ویژه سنتی خود را حفظ کند و علی‌رغم مطالبات جدید خانواده‌ها و زنان، بر الگوهای رفاهی قدیمی‌تر، همچون سیستم‌های رفاهی بیسمارکی و محافظه‌کارانه، تأکید می‌گردد. باین همه و علی‌رغم گذشت چند دهه از سیاست‌گذاری خانواده به عنوان بخشی از سیاست‌گذاری اجتماعی و سیاست‌گذاری عمومی در ایران، تبیین مفهومی سیاست خانواده همچنان با دشواری‌هایی روبه‌روست. عمده توجه در این زمینه، به آثار منتشرشده پژوهشگران علوم اجتماعی علاقه‌مند به مطالعات زنان و جنسیت معطوف است که هرچند هریک در محتوای خود به موضوع خانواده پرداخته‌اند، همچنان خلأ تبیین بایسته‌ها و رویکرد انتقادی به سیاست‌های وضع‌شده احساس می‌شود. بعد از چهار دهه از گذشت انقلاب اسلامی و تصویب برنامه‌ها و سیاست‌های مرتبط با خانواده، نهاد خانواده در ایران همچنان دچار آسیب‌هایی است و از وضعیت مطلوب تا حدودی فاصله دارد. بنابراین مسئله آن است که مجموعه سیاست‌هایی که در حوزه خانواده در ایران به تصویب رسیده است، نتوانسته به‌طور بایسته و شایسته به نیازها، ظرفیت‌ها و همچنین احیای حقوق خانواده توجه داشته باشد و در مسیر حمایت از خانواده و تحکیم آن قدم بردارد. بررسی، تحلیل و ارائه راهکار برای رفع این کاستی‌ها تا آنجا مهم است که مقام معظم رهبری در سیاست‌های کلی خانواده ابلاغی سال ۱۳۹۵ مقرر داشتند که تمامی سیاست‌ها، قوانین، مقررات، برنامه‌ها و نظام‌های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و... باید با توجه به «خانواده» و در راستای «حمایت» از خانواده و «تحکیم خانواده» تهیه و تنظیم شود و به تصویب برسد و به عبارت موجز، تمامی سیاست‌ها و قوانین باید «خانواده‌محور» باشد. بنابراین مسئله اصلی این پژوهش این است که سیاست‌ها، برنامه‌ها و قوانین مرتبط با خانواده در ایران دچار چه آسیب‌ها و خلأهایی است و چه نسبتی با «خانواده‌محوری» دارد؟. این پژوهش برای پاسخ به این پرسش سامان یافته است.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه این بحث، حاکی از آن است که برخی پژوهشگران این مسئله را بررسی کرده‌اند؛ به‌عنوان نمونه باقری (۱۳۸۳) در پژوهشی به مسئله خانواده و سیاست‌گذاری اجتماعی در عرصه ملی و فراملی پرداخته است. وی دو نتیجه مهم پژوهش خود را این‌گونه بیان می‌کند: اول آنکه در تنظیم قوانین و مقررات و الگوهای توسعه و رفاه اجتماعی، به‌جهت توجه نکردن به حفظ بنیان خانواده، برآیند اجرای سیاست‌ها، قوانین و مدل‌های توسعه و رفاه به تضعیف نهاد خانواده انجامیده؛ دوم آنکه به تدریج رقبای جدی در کنار خانواده پا به عرصه گذاشته‌اند و حتی به‌عنوان آشکالی از خانواده رسمیت یافته‌اند؛ به‌گونه‌ای که امروزه شمار زیادی از جوانان، در چارچوب خانواده‌های هم‌جنس، تک‌سرپرست، بدون

ازدواج و تک‌عضو به سر می‌برند.

برخی پژوهشگران نیز اساساً به سیاست‌گذاری و مداخله حاکمیت در مسائل مربوط به خانواده اعتقادی ندارند و معتقدند سیاست‌های مداخله‌جویانه، در عمل، به گسترش تسلط نظام اجتماعی بر زیست جهان خانواده می‌انجامد و مداخله‌های عمومی، سیاست‌گذاری و قضایی، به مجموعه‌ای از بحران‌ها و آشفتگی‌ها در زمینه‌های سه‌گانه بازتولید فرهنگی، هم‌بستگی اجتماعی، و جامعه‌پذیری خانواده منجر می‌شود (قانع‌ی راد، عزلتی مقدم، ۱۳۸۹، ص ۱۸۴).

حسینی و عزیزی (۱۳۹۵) نیز در پژوهش خود به بررسی قوانین و سیاست‌های حمایت از خانواده در دوران پس از انقلاب اسلامی ایران پرداخته‌اند و چنین نتیجه گرفته‌اند: تحلیل محتوای کیفی سیاست‌های حمایت از نهاد خانواده و قوانین مربوط به آن در ایران، حاکی از آن بود که دولت با اتکا بر استقلال خود از خانواده و نیز با قائل شدن اولویت برای رویکرد اقتصادی، عملاً شأنی فراتر از ظرفیت خود در تدوین و اجرای سیاست‌های مزبور یافته است. از سوی دیگر، بررسی مزبور این نتیجه را نیز به همراه داشت که اکثر تحولات روی داده در حوزه خانواده، حاصل کنش میان حوزه اقدام غیردولتی و خاصه نهاد قضایی با خانواده بود. بدین ترتیب، تصحیح فرایندهای سیاست‌گذاری حمایت از خانواده و کاهش نقش‌آفرینی عامل دولت در اجرای آنها، معقول به نظر می‌رسد.

کاردوانی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش خود به تبیین الگوهای سیاستی و تحولات سیاست‌گذاری اجتماعی ایران در حوزه مادری- اشتغال پرداخته‌اند و چنین نتیجه گرفته‌اند که الگوهای سیاست‌گذاری ایران در شاخص‌های «جمعیت» و «مراقبت»، چندوجهی، عمدتاً مستقیم و به سمت ترویج و تحکیم الگوی «مرد نان‌آور/ زن مراقب» بوده است.

یوسف‌زاده (۱۳۹۷) در پژوهش خود به بررسی مبانی نظری الگوی خانواده‌محور و الزامات آن بر نهادهای اجتماعی، پرداخته است. وی به این نتیجه رسیده است که سیاست‌گذاری‌های خرد و کلان، به شکل مستقیم و غیرمستقیم و آشکار و پنهان، دامنگیر خانواده می‌شود و پیامدهای منفی تضعیف خانواده، در نهایت جامعه را گرفتار می‌کند. از این رو الگوی خانواده‌محور، یکی از پیشران‌های مهم الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و نقطه عزیمتی برای تحقق آن به شمار می‌رود.

عامری و خسروی (۱۳۹۷) نیز به خانواده‌محوری در قوانین اشتغال، و فرصت‌ها و موانع آن پرداخته‌اند. این پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که در نظام جمهوری اسلامی ایران که به تاسی از شرع، اهمیت زیادی برای خانواده و توالد قائل شده است، سیاست‌گذاری حقوقی اشتغال با رویکرد حمایت از خانواده مورد توجه است؛ گرچه تحقق این سیاست‌ها در عمل با موانع اجرایی و حقوقی بسیاری روبه‌روست.

آنچه در این پژوهش‌ها کمتر به آن توجه شده، بررسی انتقادی سیاست خانواده در جمهوری

اسلامی ایران و نسبت‌سنجی این سیاست‌ها با سیاست «خانواده‌محوری» است. از این‌رو ضروری است با مراجعه به نخبگان و کارشناسان سیاست‌گذاری و خانواده، به بررسی انتقادی سیاست‌های حوزه خانواده پرداخته شود.

۳. روش پژوهش

روش این پژوهش، تحلیل مردم‌نگارانه تماتیک یا موضوعی داده^۱ است. در بین شیوه‌های تحلیل داده‌های کیفی، تحلیل موضوعی یا مضمون یا تماتیک (در قالب طبقه‌بندی، شاخص‌بندی و سنخ‌بندی داده‌ها) از اهمیت زیادی برخوردار است. این نوع تحلیل، یکی از روش‌های بسیار متعارف و پرکاربرد تحلیل داده‌های کیفی، به‌ویژه در روش مردم‌نگاری است که البته در سایر رهیافت‌های تحلیل کیفی نیز بسیار استفاده شده و تقریباً یکی از پرکاربردترین روش‌های کیفی نیز هست (Hanson, 2011, p112). تحلیل تماتیک مبتنی بر استقرای تحلیلی است که در آن، محقق از طریق طبقه‌بندی داده‌ها و الگویابی درون داده‌ها و برون داده‌ها به سنخ‌شناسی تحلیلی دست می‌یابد. در تعریفی دیگر، تحلیل تماتیک، کدگذاری و تحلیل داده‌هاست، با هدف درک اینکه داده‌ها چه اطلاعاتی می‌دهند. این نوع تحلیل، در وهله اول، به دنبال الگویابی در داده‌هاست. زمانی که الگویی از داده‌ها به دست آمد، باید حمایت موضوعی از آن صورت گیرد. به عبارتی تم‌ها از داده‌ها نشئت می‌گیرند (Gabrium, 1998, p89). داده‌های مورد تحلیل در روش تماتیک، در بردارنده داده‌های متنی، مصاحبه‌ها و داده‌های مشاهده‌ای متنی شده هستند.

۴. یافته‌ها

۴-۱. دیدگاه‌ها

الف) دیدگاه موافق سیاست‌گذاری

دولت‌های رفاه و کمونیستی، به مداخله حداکثری دولت در نهاد خانواده معتقدند. به اعتقاد این دولت‌ها هیچ وضعیت و رفتار انسانی نباید از شمول مداخله دولت خارج شود. بدین ترتیب، دولت رفاه، خانواده دولتی را جایگزین خانواده سنتی کرد؛ با این استدلال که مداخله دولت در نهاد خانواده، موجب حمایت مستمر، حفظ و ثبات آن می‌شود و برعکس، کاهش حمایت دولت از این نهاد و بی‌توجهی به آن، موجب بی‌ثباتی خانواده و بالطبع ناهنجاری‌های وسیع اجتماعی می‌شود (عامری، ۱۳۹۷، ص ۱۰ و ۱۱). کشورهای سوئد، ایرلند، اتریش و نروژ، رویکرد نظریه مداخله حداکثری را

1. Thematic analysis.

در سیاست‌های خود اتخاذ کرده‌اند. برخی از دلایل مهم طرفداران مداخله حداکثری در نهاد خانواده، عبارت‌اند از: تأثیر متقابل تغییرات جمعیتی در سیاست‌های دولت رفاه، تغییرات در محیط اجتماعی و اقتصادی خانواده‌ها، دغدغه‌مندی دولت درباره تأمین مسائل رفاهی خانواده، حفظ منافع و امنیت ملی کشور و بی‌اهمیتی حقوق و آزادی‌های فردی (بونولی و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۶۹؛ معینی‌فر، ۱۳۹۰، ص ۸۱). البته رویکرد اسلامی به موضوع سیاست‌گذاری خانواده، به لحاظ مبانی ارزشی، با رویکرد متعارف غربی تفاوت ماهوی دارد. هر دو حل مسائل مرتبط با نهاد خانواده را در نظر دارند، ولی در تعریف ماهیت مسائل و نیز اولویت‌بندی آنها کاملاً متفاوت‌اند و به نظر می‌رسد هدف اصلی در سیاست‌گذاری باید مورد عنایت قرار گیرد: ۱. تحکیم خانواده اسلامی، ۲. خانواده‌محوری در سیاست‌گذاری، ۳. تعامل سازنده مسجد و خانواده، ۴. فرهنگ‌سازی، آموزش و ترویج ازدواج، ۵. محوریت اخلاق در خانواده، ۶. مبارزه با جنگ نرم دشمن، ۷. ظرفیت رسانه‌ای کشور، ۸. مسئولیت‌پذیری و تعهد خانوادگی، ۹. ترویج سبک زندگی اسلامی- ایرانی، ۱۰. الگوسازی خانواده سالم، ۱۱. نظام حقوقی عدالت‌محور، ۱۲. نظام روابط فردی، ۱۳. اقتصاد خانواده، ۱۴. نظام مشاوره خانواده، ۱۵. مشارکت خانواده در کارهای کشور، ۱۶. پیشگیری از آسیب‌های تنزل نهاد خانواده، ۱۷. حمایت همه‌جانبه از خانواده آسیب‌پذیر (خان‌محمدی، اصلی‌پور، ۱۳۹۶، ص ۱۲۷).

ب) دیدگاه مخالف سیاست‌گذاری

طبق این نظریه، دولت باید امنیت، نظم عمومی و آزادی‌های شهروندان را تأمین کند. طبق نظریه مداخله حداقلی، خدمات اجتماعی دولت فقط به رسیدگی به افراد نیازمند جامعه محدود می‌شود. درحقیقت، این تصور وجود دارد که خانواده بدون دخالت دولت به شرایط مطلوب خود خواهد رسید و در نتیجه، دولت، خود را مجاز به دخالت در آن نمی‌داند (بونولی و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۱۷۳-۱۷۵). طرفداران این دیدگاه معتقدند که این نحوه سیاست‌گذاری، به مجموعه‌ای از بحران‌ها و آشفتگی‌ها در زمینه‌های سه‌گانه بازتولید فرهنگی، هم‌بستگی اجتماعی و جامعه‌پذیری خانواده می‌انجامد. (قانع‌راد، عزلتی مقدم، ۱۳۸۹، ص ۱۸۴). دلایل این گروه برای مداخله نکردن دولت عبارت‌اند از: مکلف نبودن دولت در مورد امور خانواده، حفظ و احترام حقوق و آزادی‌های فردی، بی‌میلی دولت به مداخله در سیاست‌های خانواده، و حفظ ارزش‌های اخلاقی در نهاد خانواده (بونولی و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۱-۳؛ معینی‌فر، ۱۳۹۰، ص ۸۵).

۴-۲. تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها

هدف اصلی هر پژوهش، پاسخگویی به سؤالی است که از ابتدا انگیزه انجام دادن تحقیق بوده است و محقق با جمع‌آوری داده‌های میدانی و مطالعات نظری، به دنبال تحقق این هدف است. بنابراین تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق، یکی از مراحل بسیار مهم پژوهش است. به عبارتی، تحلیل داده‌ها

مهم‌ترین بخش تحقیق است که از این طریق می‌توان به سؤال اصلی تحقیق پاسخ داد و به اهداف تحقیق دست یافت.

در این راستا، پژوهشگر با در نظر گرفتن روش پژوهش و الزامات مربوط به آن، پس از جمع‌آوری داده‌ها، به تحلیل آنها می‌پردازد و نتایج کلی ارائه می‌گردد. در این پژوهش که با روش کیفی انجام شده، محقق با جمع‌آوری داده‌ها به روش کیفی و با ابزار مصاحبه، اقدام به پژوهش کرده است. به منظور تعریف خانواده، خانواده‌محوری و الزامات آن در فرهنگ عمومی و سازمان، با معیار اشباع نظری داده‌ها، در مجموع سی مصاحبه انجام شد که با تحلیل متن مصاحبه‌ها این اهداف محقق گردید.

۴-۲-۱. ویژگی‌های توصیفی شرکت‌کنندگان

برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، سی مصاحبه انجام شد. مصاحبه‌شوندگان با ویژگی‌های خاصی به روش قضاوتی انتخاب شدند. ایشان می‌بایست در حوزه جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، مطالعات خانواده و... تخصص و تجربه می‌داشتند و از سیاست‌های خانواده کاملاً آگاه می‌بودند. در جدول ۴-۱ خلاصه‌ای از ویژگی‌های پاسخ‌دهندگان درج شده است.

جدول ۴-۱. خلاصه‌ای از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان

جنسیت	تحصیلات	سمت
مرد	دکترای روان‌شناسی	استاد گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
مرد	دکترای جامعه‌شناسی	استادیار گروه علوم اجتماعی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
مرد	حوزوی	استاد سطوح عالی حوزه نایب‌رئیس مجمع عمومی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
مرد	دکتری	پژوهشگر خانواده معاون گروه روان‌شناسی و ارتباطات دانشگاه قرآن و حدیث
مرد	دکترای روان‌شناسی	استادیار گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
مرد	دکترای معارف	مدیر گروه معارف و علوم انسانی دانشگاه امیرکبیر عضو هیئت‌امنا و شورای سیاست‌گذاری دانشگاه معارف
مرد	دکتری	مدرس سطوح عالی حوزه علمیه قم دبیر اندیشکده فقه و حقوق اسلامی مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
مرد	حوزوی	استاد درس خارج حوزه علمیه قم مدیر گروه فقه خانواده جامعه المصطفی
مرد	دکترای جامعه‌شناسی	رئیس دانشگاه آزاد اسلامی قم
مرد	حوزوی	عضو مجلس خبرگان رئیس دانشگاه قم

جنسیت	تحصیلات	سمت
زن	دکترای روان‌شناسی	استاد دانشگاه و مشاور خانواده
مرد	دکترای روان‌شناسی	عضو علمی گروه خانواده پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
زن	دکتری	پژوهشگر خانواده استادیار گروه اقتصاد و مدیریت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مرد	حوزوی	پژوهشگر خانواده رئیس پژوهشکده زن و خانواده
مرد	دکتری روان‌شناسی	استادیار گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
مرد	دکتری	پژوهشگر فلسفه و حکمت اسلامی دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه باقرالعلوم <small>علیه السلام</small>
زن	دکترای روان‌شناسی	دانشیار گروه مطالعات زنان دانشگاه الزهراء <small>علیها السلام</small>
مرد	دکتری	پژوهشگر خانواده دبیر میز خانواده دفتر تبلیغات اسلامی
مرد	دکتری	عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب
مرد	دکترای جامعه‌شناسی	رئیس انجمن مطالعات اجتماعی حوزه علمیه قم
زن	دکتری	پژوهشگر خانواده عضو شورای سیاست‌گذاری حوزه‌های علمیه خاوران کشور
مرد	دکتری حوزوی	مدرس سطوح عالی حوزه استادیار مدعو جامعه المصطفی
مرد	دکترای جامعه‌شناسی	عضو هیئت علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه باقرالعلوم <small>علیه السلام</small>
مرد	دکترای جامعه‌شناسی	معاون پژوهشی، آموزشی و فناوری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
مرد	دکتری	پژوهشگر خانواده دکتری سیاست‌گذاری عمومی دانشگاه علم و صنعت
زن	دکترای جامعه‌شناسی	مدرس و پژوهشگر جامعه المصطفی
زن	دکترای روان‌شناسی	مدرس دانشگاه و مشاور خانواده
زن	دکتری	پژوهشگر خانواده عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس
مرد	دکتری	پژوهشگر مدیریت راهبردی عضو هیئت علمی و رئیس پژوهشکده مدیریت اسلامی دانشگاه قم
مرد	دکتری	دانشیار مدیریت راهبردی دانشگاه باقرالعلوم <small>علیه السلام</small> مدیرکل امور حقوقی و مجلس دفتر تبلیغات اسلامی

۴-۲-۲. کدگذاری داده‌ها

کدگذاری در پی یافتن و مفهوم‌سازی موضوعات قابل بحثی است که در میان انبوه داده‌ها وجود دارند. درواقع پژوهشگر در جریان تحلیل یک مصاحبه، به این نکته پی خواهد برد که مصاحبه‌شونده

در صحبت‌های خود از کلمات و عباراتی استفاده می‌کند که موضوعات قابل بحثی را درباره پدیده مورد بررسی برجسته می‌کند. کدگذاری باید با ذهنی باز و بدون توسل به ایده‌های پیشین انجام شود.

جدول ۴-۲. نمونه‌ای از نحوه کدگذاری اولیه مصاحبه‌ها به همراه یادداشت‌برداری

یادداشت	کد	متن مصاحبه
مصاحبه‌شونده ماهیت خانواده را نهاد، از نوع نهادهای اجتماعی، و یکی از کارکردهای آن را قوام جامعه می‌داند.	خانواده نهادی اجتماعی- پایه و قوام جامعه	جامعه‌شناسان خانواده را اولین نهاد اجتماعی می‌دانند که پایه و قوام جامعه است (p2).
مصاحبه‌شونده ماهیت خانواده را نهاد، و یکی از کارکردهای آن را رفع نیازهای مختلف انسان‌ها می‌داند.	تأمین نیازهای گوناگون	بشر در زندگی دارای نیازهایی است که روان‌شناسان درجه‌بندی کردند که در این زمینه زندگی انسان به‌گونه‌ای است که این نیازها تأمین می‌شود. یکی از نهادهایی که بشر برای تأمین نیاز ایجاد کرده، خانواده است (p3).
مصاحبه‌شونده رشد و ارتقای انسان را در بستر مشکلات و حوادث می‌داند. یکی از چیزهایی که این بستر را فراهم می‌کند، خانواده است. بنابراین خانواده بستر رشد و ارتقای انسان است.	رشد انسان	برای ارتقای انسان، خداوند انسان را موجودی اجتماعی آفریده است و در کوران حوادث و مشکلات و در بستر روابط سالم میان افراد، این ارتقا و رشد، تحقق‌پذیر خواهد بود. رشد واقعی انسان از مسیر خانواده آغاز می‌شود و به نتیجه و فرجام می‌رسد (p14).
مصاحبه‌شونده اعتقاد دارد به دلیل اینکه زنان شاغل، بخشی از انرژی خود را در سازمان به کار می‌گیرند، کمتر می‌توانند به مسائل مربوط به خانواده رسیدگی کنند بنابراین در قوانین استخدامی زنان باید به این مهم رسیدگی شود.	توجه به قوانین استخدامی زنان	زنان شاغل، کمتر تمایل به فرزندآوری دارند و زمان زیادی را صرف رسیدگی به مسائل مربوط به شغلشان می‌کنند (p29).
از نظر مصاحبه‌شونده تولید نسل فلسفه وجودی و کارکرد خانواده است. بنابراین با ازدواج و تشکیل خانواده این کارکرد محقق می‌شود.	تولیدمثل	ازدواج، تشکیل خانواده، و درنهایت تولیدمثل، مقصد طبیعی خانواده است که خداوند نیز آن را ترسیم کرده است (p17).
مصاحبه‌شونده بر غنی‌سازی روابط در خانواده و بازسازی این روابط به‌عنوان یکی از اصول خانواده‌محوری تأکید کرده است و این مهم را بر عهده دولت و قوانین حمایتی قرار داده است.	قوانین حمایتی برای غنی‌سازی روابط در خانواده- بازسازی روابط در خانواده	در دولت نیز قوانین خانواده‌محوری قوانینی هستند که بر مبنای حفاظت از خانواده، غنی‌سازی و بازسازی روابط خانواده باشد... (p11).
مصاحبه‌شونده به محوریت خانواده در تدوین قوانین و توجه به نقش افراد در خانواده در تدوین همه قوانین مربوط به کار، اشاره دارد.	توجه به نقش افراد در خانواده در تدوین قوانین	خانواده‌محوری یعنی ما هر قانونی که می‌نویسیم، از حقوق، بهداشت، بازنشستگی، ساعت کاری که تنظیم می‌کنیم، باید بدانیم که این کارمند باید به خانه برود. این کارمند ما، مادر یا پدر است (p6).

جدول ۴-۲. نمونه‌ای از نحوه کدگذاری اولیه مصاحبه‌ها به همراه یادداشت‌برداری

یادداشت	کد	متن مصاحبه
مصاحبه‌شونده بر این نکته تأکید دارد که هرگاه قانونی تصویب می‌شود، باید مشخص شود این قانون برای ترغیب ازدواج، جلوگیری است یا مانع. اگر این قوانین، هزینه‌های خانواده را افزایش دهد، تمایل به ازدواج کاهش می‌یابد و این بازدارنده از ازدواج خواهد بود و نگاه خانواده‌محوری در آن وجود ندارد.	لحاظ کردن هزینه‌های خانواده در تدوین قوانین	مجلس وقتی قانون می‌نویسد، باید این را در نظر بگیرد که هزینه‌های خانواده‌ها بالا نرود و در صورتی که بالا برود، این قانون خانواده‌محور نیست (p16).
مصاحبه‌شونده به نقش رسانه در هنجارسازی برای ازدواج، انتخاب همسر تا ... اشاره کرده است.	هنجارسازی رسانه	اگر می‌خواهیم مسائل نهاد خانواده حل شود، بدون اصلاح شدن جهت‌گیری‌های رسانه‌ای، تصویرسازی‌ها و هنجارسازی‌ها امکان‌پذیر نیست. هنجارسازی رسانه از زن و مرد مطلوب، باید بازنگری شود (p2).
از نظر مصاحبه‌شونده، یکی از دلایل اشتغال زنان و تمایل آنان به اشتغال، بی‌اهمیتی شغل خانه‌داری در فرهنگ عمومی است. اگر این امر، بااهمیت شناخته شود، چه برای زن و چه برای مرد، زنان کمتر برای ابراز وجود به اشتغال می‌پردازند و کیان خانواده در معرض خطر نخواهد بود.	ارزش‌دادن به خانه‌داری	... در فرهنگ عمومی جامعه اگر خانه‌داری ارزشمند تلقی نشود، پایه خانواده که زن است، دچار دوگانگی و بی‌هویتی خواهد شد و خانواده‌محوری برای زن بی‌اهمیت شده، خانواده در حاشیه قرار می‌گیرد (p20).
مصاحبه‌شونده ترویج فرهنگ جمع‌گرایی در خانواده و شکل‌گیری این فرهنگ به‌جای فرهنگ فردگرایی را لازمه خانواده‌محوری و استحکام خانواده می‌داند.	جمع‌گرایی به‌جای فردگرایی	... در خانواده باید اعضا خانواده را بر فرد خود ترجیح دهند و این با تغییر فرهنگ امکان‌پذیر است (p21).

جدول ۴-۲ که برای نمونه درج شده است، نشان می‌دهد پژوهشگر، مضامین اصلی هر یک از جملات معنا دار مصاحبه‌شوندگان را استخراج کرده است. در ستون سمت راست جدول یادشده، متن مصاحبه، و در ستون میانی آن، عنوان کد اختصاص یافته به متن مورد نظر قرار گرفته است. مبنای نام‌گذاری یا برچسب‌زنی جملات مصاحبه‌شوندگان، انتخاب واژگانی متناسب با درون‌مایه جملات یا بیانات صریح مشارکت‌کنندگان بوده است. یادداشت‌هایی که در ستون سمت چپ درج شده، برداشت پژوهشگر از متن مصاحبه‌هاست و بلافاصله بعد از انجام مصاحبه درج شده است. در ادامه، به علت هم‌پوشانی تعدادی از کدهای اولیه، یا مشابهت معنایی آنها، این کدها به کدهای نهایی تبدیل شدند که در جدول ۴-۳ نشان داده شده است.

جدول ۴-۳. کدهای نهایی و مفاهیم

منبع کد	کدهای نهایی (مفاهیم)
P18 P12	خانواده نهاد است.
P1 P11 P18 P8 P6 P4	نهادی اجتماعی
P18 P4 P5 P1 P8	خانواده مبتنی بر قرارداد است.
P14 P8 P3	خانواده قرارداد سببی است.
P14 P15 P13 P11 P10 P5	مجموعه‌ای از حقوق
P10 P12 P9 P14 P1	مجموعه‌ای از وظایف
P10 P12 P13 P14 P5	مجموعه‌ای از روابط مبتنی بر محبت
P10 P2 P15 P14 P17	روابط عاشقانه
P9 P12 P30 P14 P16 P14 P11	روابط مبتنی بر وسایل ارتباطی
P9 P10 P30 P14 P14 P11	روابط مجازی
P3 P5 P13	پاسخگوی نیاز اجتماعی
P31 P21 P10 P11 P3 P5 P3 P1	پاسخگوی نیاز فیزیولوژیکی
P32 P24 P22 P21 P9	رشد و تعالی زوجین
P5 P2 P4 P13 P14	رشد و تعالی فرزندان
P3 P5 P9 P16 P5 P7	آموزش
P7 P2 P1 P9	انتقال ارزش‌ها
P2 P1 P18 P17 P6 P12	انتقال باورها
P22 P1 P20 P21 P6 P26	رفع نیازهای تعلق
P3 P14 P5 P9 P7 P11	ایجاد آرامش برای فرزندان
P8 P10 P13 P12 P30	ایجاد آرامش برای والدین
P19 P16 P17	تربیت نسل
P14 P2 P1 P18 P17 P6 P15	نظم‌آفرینی
P2 P1 P15 P20 P18 P12	گرایش‌های دو جنس مخالف
P14 P15 P13 P11 P10 P5	فطرت الهی
P10 P12 P29 P14 P1	رفع نیازها
P10 P22 P13 P24 P5	رشد و تعالی
P30 P2 P15 P14 P29	تکامل
P9 P12 P30 P14 P16 P14 P11	سکون و آرامش
P9 P10 P30 P14 P14 P11	قوانین حمایتی غنی‌سازی روابط خانوادگی
P20 P5 P13	مهارت تعامل خانواده‌محور

منبع کد	کدهای نهایی (مفاهیم)
P۳۱ P۲۱ P۳۰ P۱۱ P۳ P۵ P۲۱ P۱	اصلاح نگرش زن و مرد به خانواده
P۳۲ P۲۴ P۲۵ P۲۱ P۹	ایجاد فرهنگ خانواده‌محور در خانواده
P۵ P۲ P۲۹ P۱۳ P۱۱	توجه به نقش افراد در خانواده در تدوین قوانین کار
P۳ P۱۵ P۹ P۳۰ P۵ P۷	توجه به ترویج ازدواج در قوانین
P۷ P۲ P۱ P۹	توجه به هزینه‌های خانواده در قوانین
P۲ P۱ P۲۸ P۲۷ P۶ P۲۶	جهت‌گیری رسانه برای هنجارسازی خانواده‌محوری
P۱ P۱۱ P۳۰	جهت‌گیری رسانه برای ترویج مهارت زندگی خانوادگی
P۲۸ P۴ P۱۵ P۱ P۸	توجه به شکل‌گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین اقتصادی
P۱۴ P۸ P۱۳	توجه به شکل‌گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین فرهنگی
P۱۴ P۱۵ P۱۳ P۱۱ P۱۰ P۵	توجه به شکل‌گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین اجتماعی
P۱۰ P۲۹ P۹ P۱۴ P۱	توجه به شکل‌گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین سیاسی
P۳۰ P۲ P۱۵	توجه به هنجارهای اسلامی در ارتباطات اجتماعی
P۲۴ P۱۶ P۱۴ P۱۱	توجه به هنجارهای واقع‌بینانه در ازدواج
P۹ P۱۰ P۳۰ P۱۴ P۱۴ P۱۱	ارزش‌گذاری به تربیت اخلاقی دینی در ازدواج
P۳ P۵ P۱۳	ارزش‌دادن به فعالیت زن خانه‌دار
P۳۱ P۲۱ P۱۰ P۱۱ P۳ P۵ P۳ P۱	تغییر نگرش نسبت به مهریه و فلسفه آن
P۵ P۲ P۴ P۱۳ P۱۴	ایجاد باور خانواده‌محوری در زوجین
P۳ P۵ P۹ P۱۶ P۵ P۷	پررنگ کردن نقش زوجین در خانواده از طریق تصویرسازی رسانه‌ای
P۷ P۲ P۱ P۹	آموزش دانش و مهارت همسررداری
P۲ P۱ P۱۸ P۱۷ P۶ P۱۲	ترویج فرهنگ جمع‌گرایی
P۱۰ P۲۹ P۱۳ P۱۴ P۵	توجه به خانواده‌محوری در ادبیات و اسطوره‌ها
P۳ P۱۴ P۵ P۹ P۷ P۱۱	
P۸ P۱۰ P۱۳ P۱۲ P۳۰	تعدیل قوانین مربوط به ازدواج
P۱۹ P۲۶ P۱۷	ترویج ازدواج آسان از طریق رسانه
P۱۴ P۲ P۱	ترویج اخلاق سلامت‌زیستی
P۱۴ P۲۵ P۲۸ P۱۱ P۱۰ P۵	ارزش‌دادن به خانواده در سیاست‌گذاری فرهنگی
P۱۹ P۱۲ P۲۹ P۳۰ P۱	تسهیل ازدواج
P۱۸ P۲۲ P۱۳ P۲۸ P۵	ترویج فرزندآوری به‌موقع از طریق رسانه
P۳۰ P۲ P۲۵ P۱۴ P۲۹	اولویت به خانواده در مقابل فرد در قوانین
P۹ P۳۵ P۳۰ P۱۴ P۳۰ P۱۴ P۲۱	تدوین قوانین حمایتی از کیان خانواده
P۱۹ P۲۰ P۳۸ P۱۴ P۲۴ P۱۱	قوانین استخدام زنان

با تحلیل متن مصاحبه‌ها در مجموع، کد شناسایی شد. در مرحله بعد، پژوهشگر این عوامل را که در قالب کدها یا مفاهیم نهایی شناسایی شدند، بررسی کرده و در نهایت، کدهایی را که بیشترین قرابت معنایی و مفهومی با هم داشتند، کنار هم قرار داده و «مفاهیم» جدیدی خلق کرده است. در ادامه، مفاهیم مرتبط را به «تم‌های اصلی» دسته‌بندی کرده است. نتایج نهایی در جدول ۴-۴ نشان داده شده است.

جدول ۴-۴. مفاهیم و تم‌ها

تم اصلی	تم‌های فرعی	مفاهیم
خانواده	ماهیت خانواده	خانواده نهاد است.
		نهادی اجتماعی
		خانواده مبتنی بر قرارداد است.
		خانواده قرارداد سببی است.
		مجموعه‌ای از حقوق
		مجموعه‌ای از وظایف
		مجموعه‌ای از روابط مبتنی بر محبت
		روابط عاشقانه
		روابط مجازی
		کارکرد خانواده
	پاسخگوی نیاز فیزیولوژیکی	
	رشد و تعالی زوجین	
	رشد و تعالی فرزندان	
	آموزش	
	انتقال ارزش‌ها	
	انتقال باورها	
	رفع نیازهای تعلق	
	ایجاد آرامش برای فرزندان	
	ایجاد آرامش برای والدین	
	تربیت نسل	
فلسفه وجودی خانواده	فطرت الهی	
	رفع نیازها	
	رشد و تعالی	
	تکامل	
	سکون و آرامش	

تم اصلی	تم‌های فرعی	مفاهیم	
خانواده محوری	خانواده محوری درون خانواده	غنی سازی روابط خانوادگی	
		مهارت تعامل خانواده محور	
		اصلاح نگرش زن و مرد به خانواده	
		ایجاد فرهنگ خانواده محور در خانواده	
	خانواده محوری برون خانواده	توجه به نقش افراد در خانواده در تدوین قوانین کار	
		توجه به ترویج ازدواج در قوانین	
		توجه به هزینه‌های خانواده در قوانین	
		توجه به شکل گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین اقتصادی	
		توجه به شکل گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین فرهنگی	
		توجه به شکل گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین اجتماعی	
	خانواده محوری در سبهر فرهنگ عمومی	الزامات ارزشی خانواده محور	توجه به هنجارهای اسلامی در ارتباطات اجتماعی
			توجه به هنجارهای واقع بینانه در ازدواج
			ارزش گذاری برای تربیت اخلاقی دینی در ازدواج
			ارزش دادن به فعالیت زن خانه دار
تغییر نگرش نسبت به مهریه و فلسفه آن			
ایجاد باور خانواده محوری در زوجین			
الزامات ترویج خانواده محوری		پررنگ کردن نقش زوجین در خانواده از طریق تصویرسازی رسانه‌ای	
		آموزش دانش و مهارت همسررداری	
		ترویج فرهنگ جمع گرایی	
		توجه به خانواده محوری در ادبیات و اسطوره‌ها	
		جهت گیری رسانه برای هنجارسازی خانواده محوری	
		جهت گیری رسانه برای ترویج مهارت زندگی خانوادگی	
		ترویج ازدواج آسان از طریق رسانه	
		ترویج اخلاق سلامت زیستی	
الزامات قانونی فرهنگ خانواده محور	تدوین قوانین حمایتی از کیان خانواده		
	تعدیل قوانین مربوط به ازدواج		
	ارزش دادن به خانواده در سیاست گذاری فرهنگی		
	تسهیل ازدواج با تدوین قوانین		
	اولویت به خانواده در مقابل فرد در قوانین		
	قوانین استخدام زنان		

تم اصلی	تم‌های فرعی	مفاهیم
خانواده محوری در سازمان	شرایط کاری منعطف	ساعات کاری منعطف
		امکان تسهیم کار
		ساعات کاری شناور
		امکان دورکاری
	الزامات تسهیلی برای خانواده	مرخصی
		تقلیل ساعات کار برای زنان
		کمک‌های رفاهی
		خدمات مراقبتی از فرزندان
		تسهیلات مسکن برای متأهلان
		ارائه تسهیلات ازدواج برای مجردان
	الزامات استخدامی	به کارگیری زنان در شغل‌های مناسب
		اولویت استخدامی برای مردان
		اولویت استخدامی با شرط تأهل
	الزامات اخلاقی	توجه به وضعیت محیط کار به منظور حمایت از کیان خانواده
		تدوین آیین‌نامه‌های اخلاقی در سازمان به منظور حمایت از کیان خانواده

۵. بحث

در نتیجه مصاحبه با خبرگان آشنا به موضوع پژوهش و دارای تخصص در حوزه‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی و خانواده و...، همان‌طور که بیان شد، به چهار پرسش اصلی پاسخ داده شد. در ادامه، بر این اساس، تعریف خانواده، خانواده محوری، خانواده محوری در سپهر فرهنگ عمومی، و خانواده محوری در سپهر خانواده، تشریح می‌شود.

۵-۱. تعریف خانواده

با به تحلیل متن مصاحبه‌ها، خانواده با توجه به سه تم فلسفه وجودی، ماهیت و کارکرد، تعریف شدنی است. در ادامه، با توجه به سه محور یادشده، تعریف نهایی خانواده بیان می‌شود.

۵-۱-۱. فلسفه وجودی خانواده

علت و فلسفه وجودی تشکیل خانواده با توجه به متن مصاحبه‌ها و با عنایت به اینکه نوع نگاه مصاحبه‌شوندگان بیشتر مبتنی بر آیات و روایات قرآنی بود، در قالب کدهای ذیل بیان شد: فطرت الهی، رفع نیازها، رشد و تعالی، تکامل، و سکون و آرامش. بسیاری از مصاحبه‌شوندگان رفع نیازها را علت وجودی و فلسفه تشکیل خانواده اعلام کردند.

نیازها الزاماً نیازهای جسمانی نیست، بلکه منظور نیازهای عاطفی، تعلق و... نیز بوده است [p12-p15].

برخی مصاحبه‌شوندگان بیان کردند که با توجه به آیات قرآنی، فلسفه ازدواج، مودت و رحمت است [p9-p11].

برخی مصاحبه‌شوندگان بیان داشتند که یکی از دلایل و فلسفه‌هایی که می‌توان برای ازدواج در نظر گرفت، فطرت الهی است که در وجود انسان قرار داده شده. این فطرت می‌تواند از کشش دو جنس مخالف به یکدیگر، تا رفع نیازهای فطری باشد. بنابراین فطرت الهی، بر نیاز انسان به ازدواج و زندگی اجتماعی توأم با آرامش و تعلق عاطفی، استوار است. فلسفه ازدواج، پاسخ به این نیازهای فطری است [p7]. نیاز زن و مرد به تکامل، و لزوم وجود بستری مانند خانواده برای شکل‌گیری این تکامل، از دیگر علت‌های وجودی و شکل‌گیری خانواده است [p27].

بنابراین فلسفه شکل‌گیری خانواده می‌تواند تکامل انسان‌هایی باشد که به‌طور طبیعی و ذاتی، دچار نقصان هستند.

۵-۱-۲. ماهیت خانواده

دومین محوری که در تعریف خانواده از متن مصاحبه‌ها استخراج شد، ماهیت خانواده بود. مصاحبه‌شوندگان در تعریف خانواده، به شاخص‌هایی اشاره کردند که نشان‌دهنده ماهیت خانواده از نظر آنان و با توجه به منابع مختلف بود. در این محور، کدهایی به این شرح شناسایی شد: خانواده نهاد است؛ نهادی اجتماعی؛ خانواده مبتنی بر قرارداد است؛ خانواده قراردادی سببی است؛ مجموعه‌ای از حقوق؛ مجموعه‌ای از وظایف؛ مجموعه‌ای از روابط مبتنی بر محبت؛ روابط عاشقانه؛ روابط مجازی. بسیاری از مصاحبه‌شوندگان بر ماهیت خانواده به‌عنوان یک نهاد تاکید کردند. نهاد در مقابل گروه نیز مطرح شد. از نظر مصاحبه‌شوندگان، گروه، مجموعه‌ای از افراد بود که گرد هم آمده‌اند تا وظایفی را انجام دهند. از نظر پاسخگویان، خانواده نه تنها یک نهاد است، بلکه یک نهاد اجتماعی است [p29]. از نظر مصاحبه‌شوندگان، ماهیت خانواده مبتنی بر قرارداد است؛ قراردادی بین زن و مرد که به دنبال آن، حقوق و وظایفی ایجاد می‌شود. این قرارداد، یک قرارداد تکوینی و سببی است که خانواده را براساس حقوق و وظایفی که ایجاد می‌کند شکل داده است [p25, P19].

بنابراین می‌توان گفت ماهیت خانواده، قراردادی است که بر پایه آن، حقوق و وظایفی الزام‌آور می‌شود و کلیت خانواده بر اساس این قرارداد و حقوق و دستمزد، شکل گرفته و تداوم یافته است.

بر اساس تحلیل متن مصاحبه‌ها اگرچه روابط ساختاری که مبتنی بر قرارداد است و حقوق و وظایف را شکل می‌دهد، ماهیت خانواده را تشکیل داده است، از طرفی، روابط عاطفی و امروزه روابط

مجازی نیز در شکل‌گیری ماهیت خانواده نقش دارد. روابط عاطفی، مبتنی بر عشق و محبت است که نیازهای تعلق را در دل خود جای داده است و روابط مجازی، ارتباطات مجازی از طریق رسانه‌ها را که امروزه در خانواده‌ها شکل گرفته، مد نظر قرار داده است [p11]. [p7].

۵-۱-۳. کارکرد خانواده

سومین محوری که در تعریف خانواده، از متن مصاحبه‌ها استخراج شد، کارکرد خانواده بود. مصاحبه‌شوندگان کارکرد و نقش خانواده را چه برای اعضای آن و چه برای جامعه، به طرق مختلف بیان کردند. غالباً کارکرد هر نهادی، با فلسفه وجودی و علت ایجاد آن گره خورده است. خانواده نیز از این قضیه مستثنا نیست. در این محور کدهایی به این شرح شناسایی شد: پاسخگوی نیاز اجتماعی، پاسخگوی نیاز فیزیولوژیکی، رشد و تعالی زوجین، رشد و تعالی فرزندان، آموزش، انتقال ارزش‌ها، انتقال باورها، رفع نیازهای تعلق، ایجاد آرامش برای فرزندان، ایجاد آرامش برای والدین، تربیت نسل. بسیاری از مصاحبه‌شوندگان بر کارکرد خانواده برای رفع نیازها تأکید کرده‌اند. نیازهای زیستی، تعلق و عاطفی، و نیازهای اجتماعی که با تشکیل خانواده برآورده می‌شود، بیشتر مورد تأکید مصاحبه‌شوندگان بوده است. خانواده به‌عنوان یک نهاد اجتماعی که بر روابط عاطفی و محبت و عشق مبتنی است، به رفع نیازهای مختلف اعضا کمک می‌کند. [p9].

خانواده بستری برای انتقال ارزش‌ها، باورها، آداب و رسوم و... است. به طور کلی، خانواده بستری برای انتقال فرهنگ پیشینیان به نسل جدید است. از طریق داستان‌ها، طرز فکرها، رفتارها، اجرای رسوم خانوادگی و... فرهنگ در بستری امن به نسل جدید منتقل می‌شود. این انتقال باورها و ارزش‌ها از کارکردهای خانواده است [p5]. [p1]. [p18].

بنابراین می‌توان گفت انتقال باورها، ارزش‌ها و در نهایت فرهنگ، از نسلی به نسل دیگر، در بستر خانواده انجام می‌شود.

بر اساس تحلیل متن مصاحبه‌ها، خانواده علاوه بر بستر انتقال فرهنگ و ارزش‌ها به نسل جدید و فرزندان، بستری برای آموزش فرزندان است. این آموزش شامل آموزش‌های رفتاری، دانشی، هنری و... است. فرزندان در بستر خانواده مهارت‌ها و رفتارهای درست را با ابزارهای تشویق و تنبیه می‌آموزند. [p11]. [p7].

رشد و تعالی تمامی اعضای خانواده در بستر خانواده شکل می‌گیرد. در خانواده فرزندان رشد می‌کنند و با توجه به عملکرد خانواده به تعالی می‌رسند. زوجین نیز در کنار هم به تکامل می‌رسند و مسیر رشد و تعالی را طی می‌کنند [p21]. [p2].

۵-۱-۴. تعریف خانواده محوری

با تحلیل متن مصاحبه‌ها، خانواده محوری با توجه به دو تم «خانواده محوری درون خانواده» و

«خانواده محوری برون خانواده»، تعریف شدنی است. در ادامه، با توجه به دو محور یادشده، تعریف نهایی خانواده محوری بیان می شود.

الف) خانواده محوری از بعد درون خانواده

در مورد خانواده محوری با توجه به متن مصاحبه ها، دو بخش می توان در نظر گرفت: درون خانواده و برون خانواده. در نگاه درونی به خانواده، منظور از خانواده محوری این است که فعالیت های اعضای خانواده با محوریت خانواده باشد و واحد بررسی، تعامل می شود؛ یعنی دیگر تک تک افراد معنا ندارد و خانواده مطرح است. وقتی در خانواده از تعامل صحبت می شود، دیگر نمی توان یک مرد یا زن را در نظر گرفت، بلکه یک واحد جدید متشکل و منسجم به نام واحد خانواده به وجود آمده است. در این بخش، این مفاهیم به دست آمد: غنی سازی روابط خانوادگی، مهارت تعامل خانواده محور، اصلاح نگرش زن و مرد به خانواده، و ایجاد فرهنگ خانواده محور در خانواده.

برخی مصاحبه شوندگان بر غنی سازی روابط درون خانواده به منظور تحکیم خانواده و ایجاد خانواده محوری تأکید کردند [p10]. [p12].

فرهنگ خانواده محور به جای فردمحور، یکی از ابعاد خانواده محوری از نظر مصاحبه شوندگان بود. [p21].

برخی مصاحبه شوندگان بیان داشتند، نگرش و نوع نگاه زوجین به خانواده به صورت یک کل که اجزای آن، یعنی والدین و فرزندان، تفکیک ناپذیرند و مستقل از کل نیستند، همان نگاه خانواده محوری است. بنابراین تغییر نوع نگرش زوجین که ستون اولیه خانواده را تشکیل می دهند، به محوریت خانواده، بسیار اهمیت دارد [p17].

اگر تمامی اعضای خانواده، مهارت تعامل خانواده محور، با دید اولویت و ارجحیت خانواده داشته باشند، خانواده محوری در درون خانواده ها شکل می گیرد و خانواده قوام و استحکام می یابد و تمایل به تشکیل خانواده بیشتر می شود [p20].

ب) خانواده محوری از بعد برون خانواده

دومین محوری که در تعریف خانواده محوری از متن مصاحبه ها استخراج شد، خانواده محوری از بعد برون خانواده بود. مصاحبه شوندگان در تعریف خانواده محوری، به شاخص هایی اشاره کردند که نشان دهنده بعد بیرونی خانواده محوری است. نگاه برون خانواده به خانواده محوری، یعنی سایر نهادهای اجتماعی مانند نهاد رسانه، نهاد آموزش و پرورش، فعالیت هایشان باید بر اساس خانواده محوری باشد و پیوست فرهنگی داشته باشد. رسانه باید بیند تأثیر برنامه هایش در خانواده به چه صورت است. در این بخش، کدهایی شناسایی شد: توجه به نقش افراد در خانواده در تدوین قوانین کار، توجه به ترویج ازدواج در قوانین، توجه به هزینه های خانواده در قوانین، توجه به شکل گیری و استحکام خانواده در

تدوین قوانین اقتصادی، توجه به شکل‌گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین فرهنگی، توجه به شکل‌گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین اجتماعی، توجه به شکل‌گیری و استحکام خانواده در تدوین قوانین سیاسی.

بسیاری از مصاحبه‌شوندگان به کدها و اجزایی اشاره کردند که دال بر بعد بیرونی خانواده‌محوری است. از مهم‌ترین آنها، توجه به خانواده و خانواده‌محوری در قوانین، از جمله قوانین فرهنگی، سیاسی، قوانین کار و... است. [p19]. [p27]. [p10]. [p7]. [p8].

۲-۵. الزامات خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی

خانواده‌محوری در سپهر فرهنگ عمومی، دارای الزاماتی است. به عبارتی، توجه به خانواده‌محوری و ترویج فرهنگ خانواده‌محوری الزاماتی دارد که بر اساس متن مصاحبه‌ها در این زمینه، سه مقوله از این کدها به دست آمد: الزامات ارزشی خانواده‌محوری، الزامات ترویج خانواده‌محوری، الزامات حمایتی خانواده‌محوری. در ادامه، با توجه به سه مقوله یادشده، الزامات خانواده‌محوری در سپهر فرهنگ عمومی تشریح می‌شود.

۱-۲-۵. الزامات ارزشی خانواده‌محوری

درباره الزامات خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی، قاعدتاً به نوعی نگاه ارزشی و باورمدارانه به خانواده در مقابل فردیت یا حتی در مقابل تک‌تک افراد خانواده نیاز است. ایجاد این نوع نگاه ارزشی و ارزشمندسازی آن، برخی الزامات را می‌طلبد. منظور از الزامات ارزشی خانواده‌محوری، الزاماتی است که ارزش‌ها و باورهای خانواده‌محوری را در اعضای خانواده و جامعه ترویج داده، تحکیم می‌بخشد. در مورد این الزامات با توجه به متن مصاحبه‌ها، مضامینی به این شرح به دست آمد: توجه به هنجارهای اسلامی در ارتباطات اجتماعی، توجه به هنجارهای واقع‌بینانه در ازدواج، ارزش‌گذاری برای تربیت اخلاقی دینی در ازدواج، ارزش دادن به فعالیت زن خانه‌دار، تغییر نگرش درباره مهریه و فلسفه آن، و ایجاد باور خانواده‌محوری در زوجین.

مصاحبه‌شوندگان توجه به هنجارهای اسلامی در ارتباطات اجتماعی، و فرهنگ‌سازی در این زمینه را یکی از الزامات ارزشی خانواده‌محور بودن در فرهنگ عمومی معرفی کردند [p10]. [p13]. بنابراین تأکید بر موازین و هنجارهای دینی اگر در جامعه به صورت یک فرهنگ و ارزش باشد، نیازهای افراد در جامعه و در ارتباطات ارضا نخواهد شد و نیاز به ازدواج و خانواده همچنان باقی خواهد ماند و تمایل به ازدواج و درنهایت، خانواده در اولویت خواهد بود. فرهنگ خانواده‌محوری، در جامعه ایجاد و حفظ می‌شود اگر در شکل‌گیری ازدواج و ارتباطات زوجین و سایر اعضای خانواده، هنجارهای واقع‌بینانه جاری و ساری باشد. چه بسا ارزش‌ها و هنجارهای ایدئال و آرمانی که با واقعیت فاصله دارند، خانواده‌محوری را دچار تزلزل کنند. [p3]. [p21].

امروزه در بحث ازدواج و شرایط ازدواج، مهریه به اشتباه تفسیر شده و گاهی مانع ازدواج یا تحکیم روابط افراد بعد از ازدواج خواهد بود. در روایات اسلامی مهریه به عنوان صدق معرفی شده که نشانه صداقت و محبت مرد به زن، و البته پشتوانه‌ای برای زن است. روایات، زنانی را که مهریه‌های سنگین در نظر می‌گیرند، شوم می‌خوانند. متأسفانه ارزش‌گذاری به مهریه زیاد و چشم‌وهم‌چشمی‌ها در این زمینه، نگاه خانواده‌محوری به ازدواج را به نگاه تجارت و دادوستد تبدیل کرده و نگرش اصلی و مورد توجه اسلام به مهریه، نادیده گرفته شده است [p27]. [p7].

یکی از دلایلی که امروزه خانواده‌ها دچار مشکل شده‌اند و توجه به خانواده و خانواده‌محوری در جامعه خدشه‌دار شده است، تمایل زنان به اشتغال در بیرون خانه است. این تمایل، از نوع نگاه به کار خانه و خانه‌داری برمی‌گردد. مردان و البته گاهی زنان، خانه‌داری را فعالیتی مولد و کارساز تلقی نمی‌کنند. خانه‌داری در فرهنگ عمومی، شغل در نظر گرفته نمی‌شود و شغل فقط در صورتی مطرح است که عایدی مالی داشته باشد؛ حال آنکه زنان خانه‌دار محور خانواده هستند و محوریت فعالیت زنان در خانه، در پویایی خانواده و شکل‌گیری خانواده‌محوری اهمیت بسیار دارد. [p3]. [p20].

خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی شکل نخواهد گرفت، مگر باور خانواده‌محوری در زوجین شکل گیرد و زوجین باور داشته باشند که خانواده اصلی‌ترین مقوله‌ای است که باید به آن پرداخته شود. بنابراین یکی از الزامات خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی، باور زوجین به این است که مهم‌ترین مقوله زندگی آنها باید خانواده باشد و تمامی برنامه‌ها و فعالیت‌های فردی و جمعی آنان باید متناسب با این باور انجام شود و در جهت شکل‌دهی به این باور باشد. در این صورت خانواده‌محوری به فرزندان و در نتیجه آحاد جامعه تسری می‌یابد. [p20].

۵-۲-۲. الزامات ترویج خانواده‌محوری

درباره الزامات خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی، قاعدتاً به یک‌سری اقدامات عملی برای ترویج و شکل‌گیری خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی نیاز است. این اقدامات عملی در جهت فرهنگ‌سازی و نهادینه شدن خانواده‌محوری، از اهمیتی خاص برخوردارند. منظور از الزامات ترویج خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی، الزاماتی است که خانواده‌محوری را در فرهنگ عمومی و جامعه شکل داده، نهادینه می‌کند. این الزامات، شکل اجبار ندارد و به مرور زمان به صورت فرهنگ‌سازی عمل خواهد کرد و خانواده و جامعه آن را ترویج داده، تحکیم می‌بخشند. در مورد این الزامات با توجه به متن مصاحبه‌ها، مضامینی به این شرح به دست آمد: پررنگ کردن نقش زوجین در خانواده از طریق تصویرسازی رسانه‌ای، آموزش دانش و مهارت همسرداری، ترویج فرهنگ جمع‌گرایی، توجه به خانواده‌محوری در ادبیات و اسطوره‌ها، ترویج ازدواج آسان از طریق رسانه، ترویج فرزندآوری به موقع از طریق رسانه، ترویج اخلاق سلامت زیستی.

نقش رسانه را در ترویج خانواده‌محوری و کمک به شکل‌گیری و استحکام خانواده نباید نادیده گرفت.

مصاحبه‌شوندگان بر نقش رسانه در فرهنگ‌سازی خانواده‌محوری و ترویج خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی تأکید کردند. [p11]. [p2].

فرهنگ جمع‌گرایی در مقابل فردگرایی با تأکید بر زندگی خانوادگی باید نهادینه شود. از طریق این فرهنگ می‌توان به استحکام خانواده و تحکیم آن و درنهایت، خانواده‌محوری دست یافت. آموزش، تصویرسازی رسانه و... در شکل‌گیری فرهنگ جمع‌گرایی در افراد جامعه بسیار مؤثر خواهد بود [p5]. [p13].

در ادبیات، داستان‌ها و اسطوره‌های ایرانی و اسلامی، به بحث خانواده و خانواده‌محوری توجه خاص شده است. از طریق توجه به این اسطوره‌ها و حتی قصه‌ها و پیام‌های ادبیات، فرهنگ‌سازی مناسب برای توجه به خانواده و خانواده‌محوری انجام خواهد شد. به عبارتی، یکی از الزامات خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی، توجه به اسطوره‌ها و ادبیات و... در ترویج خانواده‌محوری است [p15].

۵-۲-۳. الزامات قانونی فرهنگ خانواده‌محوری

درباره الزامات خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی، همان‌طور که در متون علمی مشاهده می‌شود، تغییر اجباری یا اختیاری صورت می‌گیرد. تغییر اختیاری از طریق فرهنگ‌سازی و تغییر نگرش خواهد بود که موارد پیش‌گفته برای خانواده‌محوری در فرهنگ عمومی، به نوعی تغییر اختیاری است؛ اما الزامات قانونی می‌تواند خانواده‌محوری را در سپهر فرهنگ عمومی نهادینه کند. منظور از الزامات قانونی، آن دسته از الزامات است که در حیطه قانون و سیاست‌گذاری، درنهایت به توجه به خانواده و خانواده‌محوری خواهد انجامید. الزامات قانونی فرهنگ خانواده‌محوری که از متن مصاحبه‌ها استخراج شد، به این شرح است: تدوین قوانین حمایتی از کیان خانواده، تعدیل قوانین مربوط به ازدواج، ارزش دادن به خانواده در سیاست‌گذاری فرهنگی، تسهیل ازدواج با تدوین قوانین، قوانین استخدام زنان.

قوانین در ایجاد الزام برای خانواده‌محوری بسیار اهمیت دارد. قوانین، سیاست‌ها و... اگر ضمانت اجرایی داشته باشند، در مدت زمان کوتاهی به فرهنگ‌سازی خانواده‌محوری می‌پردازد. [p10]. [p2].

برخی پاسخگویان به تعدیل قوانین ازدواج اشاره کردند و اظهار داشتند که قوانین مربوط به سن ازدواج، مهریه لازم‌الاجرا و... باید تعدیل شود؛ یعنی علاوه بر فرهنگ‌سازی، باید الزامات قانونی در جهت تأسیس و حفظ خانواده ایجاد شود. فرهنگ جمع‌گرایی در مقابل فردگرایی با تأکید بر زندگی خانوادگی باید نهادینه شود. [p3].

قوانین استخدامی زنان یکی دیگر از الزاماتی است که به‌منظور نهادینه کردن فرهنگ عمومی در

فرهنگ عمومی کمک می‌کند. در قوانین، برای استخدام زنان یک‌سری تسهیلات در نظر گرفته شده است؛ از جمله مرخصی زایمان و...؛ اما این موارد به اندازه کافی و لازم نمی‌تواند خانواده‌محوری را نهادینه کند؛ زیرا همچنان مواردی هست که باید در قوانین استخدامی زنان در نظر گرفته شود و از آن طریق اطمینان ایجاد کرد که به زندگی خانوادگی زنانی که در عرصه اجتماعی فعالیت دارند، لطمه‌ای وارد نخواهد شد. این قوانین در بلندمدت به نهادینه کردن و اولویت دادن به خانواده منجر می‌شود [p13]. [p29].

آسیب اشتغال زنان نیز در نظر گرفته، و به الزامات قانونی برای جلوگیری از ایجاد این آسیب در متن مصاحبه‌ها اشاره شده است. [p29].

۳-۵. الزامات خانواده‌محوری در سازمان‌ها

امروزه تغییرات جمعیتی و تغییرات سبک زندگی و وضعیت اقتصادی خانواده‌ها، به شکل‌گیری خانواده‌هایی منجر شده است که زوجین، شاغل هستند. اشتغال زنان در سازمان‌ها لزوم همکاری مردان در امور خانه و انجام وظایف درون خانواده از طرف زوجین را می‌طلبد. از طرفی شغل‌های چندنقشی در سازمان‌ها که انرژی و توان افراد را برای رسیدگی به امور خانواده می‌گیرد، امروزه به یک مشکل بزرگ در مقوله خانواده‌محوری تبدیل شده است؛ چراکه اعضای خانواده بیشتر از اینکه به مسائل خانواده توجه کنند، بر شغل و انجام فعالیت‌های شغلی تمرکز دارند. خانواده‌محوری در ادارات و سازمان‌ها دارای الزاماتی است. به عبارتی، توجه به خانواده‌محوری الزاماتی دارد که در سازمان‌ها باید مد نظر قرار گیرد. بر اساس متن مصاحبه‌ها، چهار دسته الزامات در این زمینه به دست آمد که عبارت‌اند از: شرایط کاری منعطف، الزامات تسهیلی برای خانواده، الزامات اخلاقی، و الزامات استخدامی. در ادامه، با توجه به چهار مقوله یادشده، الزامات خانواده‌محوری در سازمان تشریح می‌شود.

۳-۵-۱. شرایط کاری منعطف

شرایط زندگی امروزه برای بسیاری از خانواده‌ها، کار زنان و مشارکت آنان در تأمین اقتصادی خانواده را لازم کرده است. ورود زنان به بازار کار و سازمان‌ها، سبک جدیدی از شرایط کاری را می‌طلبد. زنانی که نقش اصلی را در خانواده دارند، باید با شرایط کاری منعطف‌تر، امکان ایفای نقش خود در خانواده را از دست ندهند. این موضوع وضعیت مردان را نیز تحت تأثیر قرار داده است؛ چراکه نقش مردان نیز در امور مربوط به خانه و خانواده پررنگ‌تر می‌شود. مصاحبه‌شوندگان به توجه به شرایط کاری منعطف، چه برای زنان و چه مردان، با این رویکرد که در این شرایط خانواده‌محوری مد نظر قرار گیرد، اشاره کرده‌اند. در این مقوله کدهایی به این شرح از متن مصاحبه‌ها استخراج شد: ساعات کاری منعطف، امکان تسهیم کار، ساعات کاری شناور، و امکان دورکاری [p10]. [p13].

بنابراین تأکید بر انعطاف در ساعات کاری، در صورتی که این انعطاف به منظور توجه به خانواده باشد، می‌تواند خانواده‌محوری را نهادینه کند.

سازمان‌ها باید با ایجاد امکان تسهیم کار و شغل، به کارکنان اجازه دهند برای رسیدگی به وضعیت خانواده و انجام امور مربوط به خانواده، در صورت لزوم، بخشی از کار را به دیگر کارکنان بسپارند [p17]. [p10].

۵-۳-۲. الزامات تسهیلاتی برای خانواده

به دلیل شرایط اقتصادی، سبک زندگی و توقعات و... به یک‌سری اقدامات تسهیلاتی سازمان‌ها برای خانواده‌ها در راستای توجه به خانواده و خانواده‌محوری، نیاز است. در نظر گرفتن تسهیلاتی که تمرکز آن بر خانواده و نهادینه‌شدن خانواده‌محوری در سازمان‌هاست، نه تنها به ازدواج و تمایل به ازدواج، که به تحکیم روابط در خانواده و اولویت دادن به آن در بین افراد نیز کمک می‌کند. در این مقوله کدهایی به این شرح از متن مصاحبه‌ها استخراج شد: مرخصی، تقلیل ساعات کار برای زنان، کمک‌های رفاهی، خدمات مراقبتی از فرزندان، تسهیلات مسکن برای متأهلان، ارائه تسهیلات ازدواج برای مجردان. [p13]. [p20]. [p28].

کمک‌های رفاهی به خانوار باعث می‌شود سازمان‌ها الزاماتی را در نظر بگیرند که به‌رغم اینکه یک فرد در سازمان مشغول به کار است، کل خانواده بهره‌مند شود. [p18]. زنان به دلیل ماهیت آفرینش و ویژگی بدنی خود، اگر ساعات زیادی را مشغول به کار باشند، توان لازم برای ایفای نقش مادری و همسری و... را در خانه نخواهند داشت. از آنجا که زنان در خانواده محوریت دارند، تضعیف توان آنان به خانواده آسیب خواهد زد [p16].

۵-۳-۳. الزامات استخدامی

شرایط اقتصادی و تغییر سبک زندگی، باعث ورود زنان به بازار کار با سرعت بسیار شد. از سویی طبق قوانین، فرهنگ اسلامی و ایرانی، مردان وظیفه اصلی تأمین مالی خانواده را بر عهده دارند. اگر سازمان‌ها در استخدام‌ها الزاماتی در نظر بگیرند، خانواده‌محوری تقویت می‌شود. در این مقوله، به‌کارگیری زنان در شغل‌های مناسب، اولویت استخدامی برای مردان، و اولویت استخدامی با شرط تأهل، به عنوان مقولات فرعی به دست آمد [p17]. [p20]. [p28].

به دلیل حضور زنان در بازار کار و تغییر ترکیب جمعیتی شاغل، نقش زنان در نگهداری و تربیت فرزندان در منزل، کم‌رنگ شده است. لازم است سازوکارهای جایگزین و الزاماتی از جانب سازمان‌ها و ادارات برای این موضوع در نظر گرفته شود [p14].

کمک‌های رفاهی به خانوار باعث می‌شود سازمان‌ها الزاماتی را در نظر بگیرند که به‌رغم اینکه یک فرد در سازمان مشغول به کار است، کل خانواده بهره‌مند شود. [p18].

زنان به دلیل ماهیت آفرینش و ویژگی بدنی خود، اگر ساعات زیادی را مشغول به کار باشند، توان لازم برای ایفای نقش مادری و همسری و... را در خانه نخواهند داشت. از آنجاکه زنان در خانواده محوریت دارند، تضعیف توان آنان به خانواده آسیب خواهد زد [p16].
چنانچه شرط تأهل به عنوان شرط ضمنی استخدام در نظر گرفته شود، توجه به خانواده و خانواده محوری در سرلوحه قرار می‌گیرد [p26].

۵-۳-۴. الزامات اخلاقی

تغییر ترکیب جمعیتی نیروی کار و تمایل زنان به حضور در بازار کار و اشتغال، به دلایل مختلف، سبب شده است مسائل اخلاقی بین زن و مرد و سایر مسائل اخلاقی در محیط کار، بیش از پیش اهمیت یابد. الزامات اخلاقی که در سازمان درباره خانواده محوری مطرح است و در متن مصاحبه‌ها به آن اشاره شده بود، به این شرح است: توجه به وضعیت محیط کار به منظور حمایت از کیان خانواده، و تدوین آیین‌نامه‌های اخلاقی در سازمان در حمایت از کیان خانواده [p23]. [p14].

۵-۴. جمع‌بندی

به منظور شناسایی مفاهیم خانواده، خانواده محوری، و خانواده محوری در سپهر فرهنگ عمومی و سازمانی، بر مبنای تحلیل مضمون متن سی مصاحبه انجام شده، در مجموع ۷۲ کد به دست آمد. نتایج به این شرح است:

در تعریف مفهوم خانواده، در مجموع سه تم در ۲۵ کد به دست آمد: فلسفه وجودی خانواده (۵ کد)، ماهیت خانواده (۹ کد)، و کارکرد خانواده (۱۱ کد).

در تعریف مفهوم خانواده محوری در مجموع دو تم در ۱۱ کد به دست آمد: خانواده محوری از بعد درون خانواده (۴ کد)، و خانواده محوری از بعد برون خانواده (۷ کد).

الزامات خانواده محوری در سپهر فرهنگ عمومی با ۳ تم و ۲۱ کد تبیین شد: الزامات ارزشی خانواده محوری (۶ کد)، الزامات ترویج خانواده محوری (۹ کد)، الزامات حمایتی خانواده محوری (۶ کد).

الزامات خانواده محوری در سازمان با ۴ تم و ۱۵ کد تبیین شد: شرایط کاری منعطف (۴ کد)، الزامات تسهیلی برای خانواده (۶ کد)، الزامات اخلاقی (۲ کد)، و الزامات استخدامی (۳ کد).

۶. نتیجه‌گیری

در این پژوهش، نسبت سیاست‌ها، برنامه‌ها و قوانین مرتبط با خانواده در ایران، با مقوله «خانواده محوری»، بررسی و تحلیل شد. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که اگرچه سیاست‌ها و قوانین خاصی در خصوص ازدواج یا جمعیت و فرزندآوری، تصویب و عملیاتی شده است، این

سیاست‌ها و قوانین نتوانسته به‌صورت نظام‌وار و با عنایت به اصل خانواده‌محوری، تمام ساحت‌های مورد نیاز را پوشش دهد؛ بلکه عمدتاً گفتمان توسعه و با رویکرد اقتصادمحور است و خانواده‌محوری، موضوعیت ندارد. در این نگاه، زن ابزار است که این هم‌مبنتی بر دیدگاه‌های غربی است. جریان فمینیسم لیبرال، مدافع این نگاه بود. بنابراین حتی اگر فرصت‌هایی برابر به زنان و مردان در حوزه اشتغال و آموزش داده شود، منفعتش، هم به زنان می‌رسد و هم به جامعه؛ اما با این تفاوت که بر روی «خانواده» قلم کشیده شده است! در این نگاه فقط زنان دیده می‌شوند و توجهی به خانواده نیست و برای انسان‌ها نیز خانواده موضوعیت پیدا نمی‌کند؛ به‌عنوان نمونه، در برنامه چهارم توسعه، نگاه سیاست‌گذاران ذیل گفتمان زن و جنسیت قرار گرفته است. در برنامه توسعه سوم، زن در توسعه بود، نه خانواده. در خود غرب هم وقتی این‌گونه پیش رفتند، هم برای خانواده و هم برای زنان مشکل ایجاد شد و نه تنها شعارهای طرفداران این نگاه تحقق نیافت، آسیب‌های شدیدی نیز به هویت زن و خانواده در جامعه وارد شد. لذا گفتند نگاه ما به جنسیت و توسعه باشد و بحث‌هایی تحت عنوان خشونت علیه زنان و مانند آن بیشتر درگرفت.

مهم‌ترین چالش در تدوین یک سیاست، فقدان نظریه سیاستی است. در گفتمان برنامه چهارم و با ورود به این بحث‌ها، بخشی از مباحث، سیاسی می‌شود. پس می‌بینیم نگاه صرفاً اقتصادمحور نیست، بلکه سیاست‌محور هم می‌شود و در نتیجه، نوعی نگاه ابزاری به زن احساس می‌شود. مسائل حوزه زنان و خانواده در دنیا، یکی از مسائل مهم در مناقشات بین احزاب در انتخابات است و همه می‌خواهند سبد رأی آن را داشته باشند. متأسفانه در بسیاری از انتخابات کشور ما، نامزدها، برجسی به رقیبشان می‌زنند و مدعی می‌شوند که نگاه وی به حوزه زنان و خانواده این‌گونه است!

در مقام صورت‌بندی، خانواده‌مبنتی بر نگاه سیاسی است؛ درحالی‌که باید نگاه فرهنگی به خانواده داشت. ما نیازمند یک نظریه سیاسی هستیم که واقعاً مبتنی بر مبانی دینی و از موضع فرهنگ باشد. هرچند ابعاد، اقتصادی خواهد شد، خاستگاه اصلی این نگاه، فرهنگ است که حقیقتاً اگر مسئله خانواده را در این فضا ببینیم، میزان توجه به زن، مستقل از خانواده، کمتر می‌شود. بسیاری از مشکلات در حوزه خانواده، در سیاست‌گذاری‌های غلط در حوزه‌های اشتغال و مانند آن ریشه دارد که آسیب‌زا بوده است.

در عرصه سیاست‌گذاری خانواده، نوعی آشفتنگی نهادی و سازمانی مشاهده می‌شود. دوگانه نهاد خانواده و نهاد بازار را در نظر بگیرید. واقعاً در آن توازن رعایت نشده است. در نگاه به بازار و اقتصاد و اولویتی که به آن بخشیده شده است، به بهانه گفتمان توسعه، خانواده را تضعیف، و زن را از خانواده جدا کرده و در بازار کار برده که تبعات آن کاهش جمعیت شد. لذا برای سیاست‌گذاری در مقوله جمعیت، باید هم دوراندیشی و هم نگاه به شخصیت زن لحاظ شود و این نگاه، نگاه «خانواده‌محور» باشد.

منابع

۱. باقری، شهلا، ۱۳۸۳، «خانواده و سیاست‌گذاری اجتماعی در عرصه ملی و فراملی»، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، شماره ۲۵، ص ۱۵۲-۱۷۹.
۲. بونولی، جولیانو، ویک جورج و پیتر نیلر گویی، ۱۳۸۰، دولت رفاه در اروپا: به سوی تدوین نظریه‌ای در باب کاهش نقش دولت در خدمات رفاهی، ترجمه هرمز همایونپور، تهران، مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
۳. خان‌محمدی، هادی، حسین اصلی‌پور، ۱۳۹۶، «طراحی شبکه مضمون‌های سیاست‌های کلی نظام خانواده مبتنی بر شیوه الگوسازی ساختاری تفسیری»، فصلنامه مطالعات فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، دوره ۱۲، شماره ۳۹، شماره پیاپی ۳۹، تابستان، ص ۱۰۷-۱۴۰.
۴. حسینی، سید حسن، مینا عزیزی، ۱۳۹۵، «بررسی قوانین و سیاست‌های حمایت از خانواده در دوران پس از انقلاب اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات زن و خانواده دانشگاه الزهراء، دوره ۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۷، بهار، ص ۷-۳۴.
۵. عامری، زهرا، خسروی، احمد، ۱۳۹۷، «خانواده محوری در قوانین اشتغال؛ فرصت‌ها و موانع»، پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، پاییز، ش ۲۷، ص ۱۰۱-۱۲۷.
۶. قانع‌راد، محمدامین، فاطمه عزلتی مقدم، ۱۳۸۹، «بررسی انتقادی تشخیص‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در مسائل خانواده و ازدواج»، فصلنامه مسائل اجتماعی ایران (دانشگاه خوارزمی)، تابستان، دوره ۱، ش ۱، ص ۱۶۱-۱۹۳.
۷. کاردوانی، راحله، علی‌اکبر تاج مزینانی، عزت‌السادات میرخانی، سیدمهدی سجادی، ۱۳۹۶، «تبیین الگوهای سیاستی و تحولات سیاست‌گذاری اجتماعی ایران در حوزه «مادری/ اشتغال»، پژوهشنامه زنان، سال هشتم، زمستان، ش ۴، ص ۷-۳۱.
۸. معینی‌فر، حشمت‌السادات، ۱۳۹۰، دولت‌های رفاه و سیاست‌های حمایتی خانواده، تهران، میزان.
۹. یوسف‌زاده، حسن، ۱۳۹۷. مبانی نظری الگوی خانواده‌محور و الزامات آن بر نهادهای اجتماعی. مطالعات اسلامی زنان و خانواده، ۵، (پاییز و زمستان)، ص ۳۱-۵۳.
10. Gubrium, J. F., (1998) Analyzing Field Reality London: Sage Publications Ltd.
11. Hanson, J. L., Balmer, D, F. and Giardino, A. P. (2011) Qualitative Research Methods for Medical Educators. Academic Pediatrics, 11(5), pp. 375-386.